

FEODAL DÜZEN VE SOSYAL DEĞİŞMELER

Dr. Enis ÖKSÜZ

Kapitalizm öncesi, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde toprak sahibinin (senyör) politik, ekonomik, hukukî, mâlî, askerî v.b. haklara sahip bulunduğu ve temeli toprak köleliğine dayanan cemiyet düzeni “feodalizm” olarak adlandırılmaktadır.

Feodal düzen bilhassa orta çağ içinde farklı bölgelerde değişik zaman aralıklarında meydana gelmiştir. Gerek feodal düzenin olgunlaşmış dönemine ulaşmada, gerek düzenin bozulması dönemlerinde görülen farklılıklar dolayısıyla feodalizm bir çok devrede farklı şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır.

I. FEODAL DÜZENİN ÖZELLİKLERİ

Feodal düzenin özellikleri ve gelişme modelleri tartışma konusu olduğunda, ilim çevrelerinde bile, bir çok noktalarda uzlaşmaya varılamadığını bilmekteyiz. Bize göre bu noktalar genellikle, kelimelerin ve sosyolojik kavramların yerinde kullanılmaması, yeterli bilgiye sahip olunmaması yanında, hazır veya ideolojik modeller üzerinde oynamak suretiyle görüş ve fikirlerin doktriner kalıplara oturabilmesi ve benzeri gayretler üzerinde toplanmaktadır. Bu sebeble biz böyle tartışmalı bir konuda ilmî kavram ve kategorilerde zorlama yorumlara ve saplantılara yer vermemeye çalışarak, feodal yapının özellikleri üzerinde açıklamalarda bulunacağız. *Ana hatları ile Avrup'daki feodal yapının özellikleri şu noktalarda toplanabilir.*

1) “Feodalizm maddesi” International Encyclopedia of The Social Sciences, 1968, cilt 5, sh. 393.

1) Senyör malikâneleri özel tarım işletmeleridir. Bu işletmelerin genellikle 1/3 veya 1/4 nisbetindeki arazi parçaları senyörün özel çiftliğini, geri kalan kısımlar ise, toprağa yerleştirilmiş köylülere (kölelere) ve senyöre sığınan çiftçilikten anlayan kimselere verilenleri teşkil etmektedir².

Toprağın bir bölümü toprak sahibi (senyör) tarafından toprağı işleyenlere (serfler) tahsis edilmekle beraber, tarım araç ve malzemelerinin de köylüler tarafından kullanılmasına müsaade edilmektedir. Ancak senyör hem toprağın hem de serfin sahibidir. Yani serflerin hem senyöre hem de toprağa şahsî bağılıkları vardır. Hatta bu şahsî bağılılık senyörün temsilcisine de (tayin edilen ölçülerde) gösterilmektedir. Yani *insandan insana bağılılık sistemin belirgin özelliğini* göstermektedir. Dolayısıyla senyörler ve maiyetleri toprağa dayanan bir asiller sınıfını oluşturuyordu.

Senyörlerin toprağın mülkiyetine sahip olma hakları, topraktan elde edilen ve tüketim dışı kalan gelirlerin doğrudan kendisine intikalini beraberinde getirmektedir. Senyörlerin gelirleri üzerinde istediği ölçüde, tasarruf etme hakları olduğu gibi, sömürüyü arttırma yetkisi de vardır. Feodalite aynı zamanda hukukî bir sistem olduğundan, serflerin, senyör topraklarında çalışma mecburiyetleri esastır. Çalışma şartları ve süreleri senyörce tayin edilir. Serfin topraktan ayrılması halinde senyörün onu bulup getirme ve tekrar toprakta çalıştırması şahsî ve hususî bir bağılılığın tabii sonucu olmaktadır.

2) Feodalizmde, senyörlerin malikânelerinde askerî ve malî hâkimiyet haklarına sahip olduğu, dışa kapalı bir sistem söz konusudur. Askerî ve malî hâkimiyet aslında devlete ait olması greekirken, feodalizmde bu haklara senyörlerce sahip olunduğunu görmekteyiz.

Malikâne sahipleri gerek kendisine gerek maiyetine ve malikâne sınırları içerisinde bulunanlara dışardan ve içerden gelebilecek tehlikelere karşı özel emniyet, ve savunma kuvvetleri bulundurlar. Bu kuvvetlerin teşkili, miktarı ve kullanılmaları senyörlere ait bir hak

2) Ö. Lütfi Barkan, Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı, Hacettepe ve Boğaziçi Üniversiteleri Türk İktisat Tarihi Semineri, (Teksir), 1973, sh. 6.

niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda memur tayin etmek ve görevden almak gibi siyasî ve idarî yetkilerin kullanılması, *kendi nam ve hesaplarına para bastırma, vergi toplama, vergilerin miktarı, çeşitleri ve ödeme şekillerinin belirlenmesi...*de senyörlere aittir³.

Şu halde senyörler mülkiyetin sahibi olarak gelirleri üzerinde istedikleri şekilde tasarruf edebildikleri gibi, isterlerse sömürü had-dini yükseltebilmekte, kendilerine ödenecek meblâğın aynî veya nakdî olmasına karar verebilmektedirler. Bu konuda herhangi bir makama karşı sorumlulukları yoktur.

3) Senyörler her türlü *yargı yetkisine sahiptir*. İdarî ve Cezaî kararlar verebilirler. Malikane dahilinde suç işleyen kimseleri yargılar, teşekkül eden örf ve âdetleri de dikkate alarak çeşitli cezaların infazının gerçekleşmesini takip eder, bazı hallerde serfe tahsis edilen toprakları kendi özel çiftliğine dahil ederek sömürüyü âzami noktasına çıkarabilirdi. Dolayısıyla *senyör ile serf aynı mahkemelerde yargılanamaz* ve cezalar arasında adaletten bahsedilmesi mümkün değildir.

Evlenmeler de, batı Avrupa feodal sisteminde senyörün müsaadesine tâbidir. Serf malikanenin demirbaş işgücü niteliğine sahip olduğundan onların başka bir senyörün serfi veya hür bir insanla evlenmesi ve doğacak çocukların emeğinden faydalanması tehlikeye gireceğinden ya evlenmelere müsaade edilmez veya önemli bir miktar tazminat alınması kaideleri uygulanmaktadır⁴.

4) Senyörler malların fiyatlarını, satış zamanlarındaki öncelikleri belirleme haklarına sahiptir. Senyörler istedikleri taktirde köylülerin mallarının satışını geciktirebildiği gibi, malların şekil değiştirmesi sözkonusu olduğunda alet ve edevâtın kendi işletmelerinde kira ile kullanılmasını mecbur tutabilir. Balıkçılık ve avcılık ise, sadece senyörlere ait bir haktır⁵.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, her zaman ve her yerde aynı olan bir feodalizmden bahsetmek mümkün değildir. Ancak sistemin özüne ait ve bilhassa batı Avrupa da sisteme feodalizm adını veren

-
- 3) H. Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara 1978, sh. 112. Keza, Ö.L. Barkan, a.g.m., sh. 7-17.
  - 4) Ö. Lütfi Barkan, a.g.m., sh. 15-16.
  - 5) Aynı makale, sh. 9.

özellikler dikkate alındığında, klasik bir feodalizmden anlaşılması gereken özellikleri yukarıda görüldüğü şekilde dört grupta toplamak mümkündür. Şüphesiz araştırmaların metod ve gayelerine göre, daha başka türlü tasnifler yapmak, maddeleri bölerek veya talî faktörleri ilâve ederek çoğaltmak mümkün olduğu gibi, onları gruplandırarak azaltmakta mümkündür.

Cemiyetlerin gelişme merhaleleri ile meşgul olan araştırmacı ve teorisyenler arasında tam bir birlik yoktur. İptidaî Cemaat yapısından modern sanayi cemiyeti'ne geçişte (basitten olgunluğa geçiş) geniş anlamda iki görüş vardır. Bunlardan birisi tek yönlü *tekâmülcü* görüş, diğeri ise, devri ve ritmik sosyal değişme görüşüdür. Burada insanlık tarihinin geçmişi incelenerek ve genel konulara bağlanarak geleceğin kanunları verilmeye çalışılmıştır. Konumuz açısından üzerinde durulması gereken nokta her cemiyetin gelişme süreci içinde feodal bir sistemi yaşayıp yaşamadığı meselesidir. Marxist tek yönlü tekamülcü görüşü benimseyenlerce, cemiyetlerin feodalizmden kapitalizme geçtiği, buna karşı, devrî ve ritmik sosyal değişme görüşünü benimseyenlerce, mutlaka feodalizmin marxist yorumdakine uygun bir şekilde yaşanmasına gerek olmadığı, tarihin de marx'ı doğrulamadığı savunulmaktadır. Marx ve marxist tekâmülcü görüşü benimseyenler doğulu cemiyetlerin, batı feodalizmi ile ilgileri olmadığı gösteren özellikler karşısında, bazı farklılıklara işaret etmekle beraber, bu yapıları ayrı bir kategoride ele almayı reddetmektedir. Batıdaki feodal yapıya uygun doğu feodalizmini Asya tipi üretim tarzı olarak isimlendirmekte ve bu yapıyı feodal bir ekonomik biçimlenme içinde görülmesinin gerçekçi olduğunu ileri sürmektedirler. Asyalı cemiyetlerde görülen (özellikle Hindistan) toprağa bağlılık kolektif çalışma, artık ürünün aracılarcı sömürü niteliği taşıyacak şekilde elden alınması⁶ (Asya toplumlarında serfin yerini köylülerin, senyörün yerini ise, devletin veya devlet adına hareket eden kimselerin alması ...ileri sürülerek) marxist teorinin doğruluğu ispatlanmak istenmektedir.

Osmanlı toplum yapısında ise, her devirde görülen devlet toprakları yanında özel ve vakıf toprakların bulunması devlet ve halk arasındaki münasebetlerin farklılığı... bu yapıyı, ATÜT ile uyuş-

6) D. Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Ankara 1969, sh. 11-12 (keza, Ö. Özgür, 100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye, İstanbul 1976,

madığını⁷ (Kollektif mülkiyet dışında başka bir mülkiyetin bulunmadığı ATÜT) göstermektedir. Halbuki Omsanlı toprak sisteminde feodal bir yapı olduğunu ve feodalizmin özelliklerinden ayırmanın mümkün olmadığını⁸ ileri süren yazarlarımıza da rastlamaktayız. Türk Cemiyetini ilgilendiren bir feodalizmden bahsedilip edilemeyeceğini açıklığa kavuşturabilmek için, feodalizmin özellikleri ile Osmanlı Timar sisteminin özelliklerini kısaca karşılaştırmakta fayda vardır.

II. FEODAL SİSTEM İLE TİMAR SİSTEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

1) Timar sisteminde de köylülerin toprağa bağlılığı ve toprak üzerinde şahsi çalışma vardır. Ancak bunun nitelikleri feodal niteliklerden farklıdır. Toprak devlete ait olup sipahi (Toprağı devlet adına kontrolünde bulunduran kimse) bir devlet memurudur. Sipahi ve reaya (köylü) üzerinde padişahın otoritesi vardır. Sipahi köylünün sahibi değildir ve *şahsi bağlılık yoktur*. Yetkiler ve sorumluluklar önceden devletçe tayin edilmiştir.

Köylü sipahiye ayrılan özel çiftlikte (hassa) üç gün çalışmak ve devlet adına toplanan öşürü sipahinin çiftliğine kadar taşımaktan başka karşılıksız çalışma mecburiyetinde değildir. Toprağı üç yıl işlemeyen köylünün toprağı elinden alınır, ihmalin derecesi gözönüne alınarak Çiftbozan adı altında tazminat ödemeye de mahkûm edilebilirdi. Toprağın iyi işlenememesi kusuru sipahiden gelirse veya sipahi kendisine devletçe verilen görevde (Devlet adına harbe hazırlık ve güvenlik için asker beslemek, gelirinden vermesi gereken miktarda ödemede bulunmamak ...gibi) ciddi kusurda bulunursa, sipahilik elinden alınabilir. Hatta bir başka sipahinin sahasından kaçan veya çiftliği terkeden reaya, ilgili sipahinin izni olmadan reaya olarak kabul edilirse, yine sipahilik sonbulur⁹.

7) Geniş bilgi için bkz. B. Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul 1979, s. özellikle 5-6, 60, 64, 70-72. Keza; M. Erdost, *Türkiye Üzerine Notlar*, sh. 91-112; Ö. Özgür, a.g.e., sh. 116.

8) Avcıoğlu, a.g.e., sh. 11-12.

9) H. Cin, a.g.e., sh. 112-113.

Görülüyor ki, Batı feodalizmindeki kölelik, şahıstan şahısa bağılılık, çalışma şartları ve süreleri ve angarya gibi hususlar Timar sisteminde tamamiyle farklıdır. Ancak savaşlarda esir edilen ve devlet büyüklerinin çiftliklerinde çalıştırılan ve kendilerine “ortakçı kullar” adı verilen kimselerin durumu feodal yapıdakilerle aynı özellikleri göstermektedir. Sık sık Timarların yenilenmeleri ve aşırı servet birikimine meydan vermeyecek şekilde yapılan düzenlemelerle mahalli bir soy ve toprağa dayalı âsâlet sınıflarının türetilmeyişi, derebeylerin teşekkülüne imkân vermemek şeklinde uygulamalar esas olmuştur.

2 — Sipahiler özel ordu besleme, para basma ve vergi koyma v.b. haklara sahip değildir.

Timarlar sadece askerî bir hiyerarşiden öte yetkilerle donatılmamıştır. Askerî faaliyetler devletçe konulmuş kaidelere tâbidir.

Sipahi kendiliğinden vergi koyamadığı gibi, devletin kendisine vermediği vergileri de toplamamaz. Devlet bu vergileri (Hayvan, arazi, verigleri gibi) ayrı bir teşkilâtı vasıtasıyla toplamaktadır. Vergilerin mal veya para biçimine dönüştürülerek toplanması da sipahi tarafından tayin edilemediği gibi, miktarları da değiştirilemez¹⁰. Sipahiye ait defterler devletçe her zaman kontrol edilebilir. Dolayısıyla söz konusu hakların kötüye kullanılması cezai sorumluluğu doğurmaktadır.

3) Sipahiler yargı yetkisine sahip değildir. Hukuk ve ceza davalarına bakamazlar.

Suç işleyen sipahi ve reaya aynı mahkemede yargılanır. Benzer suçlarda ceza âdil olarak kadılarca verilir. Beyadan alınan bir kısım para cezaları ise, sipahilerle bağlı oldukları sancak beyleri veya subaşları ile paylaşılabilirdi veya tamamiyle üst makamlara devredilebilirdi. Ancak serbest olan timar sahipleri para cezalarının tamamına sahip olabilir ve mahkemece verilen ceza davalarının infazını uygulama hakkına sahiptir. Bu tip timarlar ise, yaygın bir kuruluş tipi olmadıklarından istisna teşkil etmektedirler.

Timar sisteminde *herkes istediği ile evlenebilir*. Timar sahipleri evlenecek erkekten gerdek resmi adı altında bir vergi alma hakkına sahiptir. Bunun için gelinin başka bir timardan gelmesi gerekmez.

10) H. Cin, a.g.e., sh. 113.

Düğün dernek gibi masraflı ve mutlu bir olay vesilesiyle timar sahibini destekten mahrum koymama amacına yönelik bir geleneğin ifâsı olarak düşünülebilin bu mükellefiyeti feodal sistemdeki tazminatla karıştırmamak gerekir¹¹. Çünkü bunların miktarları, almış şekilleri gerekçeleri birbirlerine benzemezler.

4) Timar sisteminde köylünün mallarının satışı ve fiyatları sipahi tarafından tayin edilemediği gibi, satış zamanları da sınırlan-dırılmaz.

Köylü (reaya) malım istediği yerde ve devletçe tayin edilen fiyatlardan satabilir veya değiştirebilir. Malların şekil değiştirerek başka isimler kazandırılması konusunda, sipahiye bağlı olmadığı gibi ona herhangi bir kiralama işlemi ile de bağlı değildir. Olağanüstü hallerde sipahilerin devlet adına bazı tasarrufları da devletin gösterdiği şekillerde kullana geldiğini bilmekteyiz.

Şunu da ilâve etmeliyiz ki, Osmanlı İmparatorluğunun kuvvetli olduğu zamanlarda mükemmel işleyen timar sistemi zamanla devletin zayıflamasına paralel olarak bozuldukça fiili durumlar doğmuş yer yer derebeyliğe benzer görünüm kazanabilmiştir. Fakat hiçbir zaman feodalite olarak isimlendirilmeye yetecek hüviyete bürünmemiştir.

O halde Türkiye'de batılı veya Marxist anlamda bir feodal sistem olmamış ve yaşanmamıştır. Ancak Devletin zayıflaması ile doğan toprak işgalleri ve bunların sonradan elinde bulunduranlara terk edilmesi sonucu büyük toprak sahipleri türetilmiştir.

III. FEODAL İLİŞKİLERDEKİ DEĞİŞMELER VE FEODAL DÜZENİN BOZULMASI

Feodal düzende sınıfların, üretime mülk sahibi olarak katılanlar ve *emeğiyle* katılanlar olarak ikili bir sınıf yapısı olmakla beraber, rol ve statüler, Hindistan'daki kast sisteminde olduğu gibi doğumla kazanıldığı için sosyal bünye oldukça kesin bir şekilde tabakalaşmıştır. Feodal düzenin bozulmaya başlamasından önce senyörlere yaklaşılma bakımından —istisnaî bazı vakaları bir tarafa bırakacak olursak— ordu, kilise mensupları, zanaatkâr ve tüccarlardan başka hiç bir grubun mensupları yukarı tabakalara yükselme şan-

11) Ö. Lütfi Barkan a.g.m., sh. 9-19; Halil Cin, a.g.e., sh. 113.

sına sahip değillerdi¹². Hemen şunu da ifade edelim ki, buradaki yükselmeden kasıt, feodal düzende aynı nitelikteki rol ve statüleri —verilen rol ve statüler— paylaşan fertlerin kast sistemi ile çok yarı benzerlik göstermesi, fakat aralarında mahiyet farkından daha çok bir derece farkının bulunduğu anlamını taşımaktadır. Bir bakıma kast, sınıfın özel bir türü sayılabilir. Buna rağmen her ikisinin farklı olmadığı söylenemez. Çünkü verilen statülerin hiç bir zaman değişmeyeceği kast sisteminin en önemli özelliğidir. Halbuki, sınıf özelliği gösteren topluluklarda verilen rol ve statülerin belli durumlarda kazanılan vasıflarla değişebileceği¹³ kabul edilmektedir. İşte feodal yapıya sahip topluluklarda çok güç de olsa —veya yavaş— rol ve statülerde değişimler söz konusudur. Şu halde, rol ve statülerinde yükselme olabilen az sayıdaki insanları feodal düzenin şanslı köleleri saymakta bir sakınca olmaması gerekir.

Feodal düzen zaman içerisinde kazanılan zihniyet değişmelerine bağlı olarak bozulmaya ve saf şeklinden uzaklaşarak, yeni bir takım değerler sisteminin meydana çıkmasını önleyemedi. Serf iktisadi değeri yaratan unsur olarak feodal beyin ve kilisenin topraklarını işlemekle yükümlü ve âzami istismara açık iken, zamanla belirli bir ürün —rant şeklinde ödemeye bağlanmış toprak işleyen kiracı statüsüne girmiştir. Bu şekilde çalışma şevk ve veriminde canlılık belirmiş, artık üründen serfin eline daha fazla pay kalmaya başlamıştır. Bu durumun eski ve ananeye bağlı köylü tipinden kâr ve kazanç peşinde koşan hür köylü tipine dönüşmesine imkân hazırladığını söyleyebiliriz. Dini liderler arası mücadelenin şiddetlenmesi, mezhep ve tarikatlar arasındaki yorum farkları ve insana bakış açısındaki değişimler kilise ve feodal beyin ağırlığını tartışılır bir ortama sürüklemiştir. Böylece feodal beyler ve kilise zayıflamaya başlamıştır. Artık serf eski serf olma özelliğini yavaş yavaş değiştirme, tüketim dışı kalan mallarını satabilme hakkını kullanırken aynı zamanda birbirleriyle sıkı ilişkiye girip aynı grubun üyesi olma şuuruna varmaya başlamıştır. Giderek ortak dil, din ve menfaatler önemlerini hissettirmeye başlamıştır¹⁴.

12) A. Kurtkan, Köy Sosyolojisi, İst. 1969, sh. 175.

13) F.E. Marril - W.H. Eldredge, Culture and Society, New York 1952, sh. 250.

14) B. Oran, Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği (Kara Afrika Modeli), Ankara 1977, sh. 27-29.

Feodal dönemde coğrafya kendi içine kapalı bölgelere ayrılmış, kendi kendisine yeten bütünlüğü ve zayıf dış bağlantıları ile alışılmış düzenleri ve müesseseleri ile kendine has bir görünüm arz etmektedir. Herhangi bir Őehirin çevresinde bulunan köyler ihtiyaç madde-lerinin alış-verişinin yapıldığı organik bir hayat sistemini ifade etmektedir. Őehirli ile köylünün alış-veriş işlerinin odak noktasında ise, senyörler bulunmaktadır. İktisadî canlılığın gelişmesinde artan nüfus ve el emeğine dayanan küçük sanat mamüllerinin payı önemlidir. Bilhassa nüfus artışı ile küçük endüstrinin gelişmesi nüfusun artan ihtiyaçlarını karşılamak için ve ticaretteki canlılığın artması arasındaki iliřkiye¹⁵ işaret etmek gerekir. Serfin toprağı terk olayıda esaslı bir sebebini bu Şekilde bulmuş olmaktadır.

Serflerin malikhanelerden çoğu kez kaçarak Őehirlere gücü veya senyörün zayıflayan otoritesinden faydalanarak iş mukavelesi ile alışma Őartlarını düzeltmeleri, hatta malikâne değiştirebilmeleri, statik yapı Őartlarının değiştiğini gösteren belirtilerdir.

Değişen feodal düzende bir yandan lüksün diğer yandan fiyatların artması, senyörlerin taleplerini arttırmıştır. Artan talebin karşılanmaya çalışılabilmesi için senyörler sömürü haddini arttırmışlardır. Artan sömürü ise köylülerin, köylerden yavaş yavaş kitleler halinde kaçmasına veya para karşılığı  zad edilmelerine sebep olmuştur. Mülkiyet ilişkileri de yeni yeni Őekiller almaya başlamıştır. Eski feodal bey artık Őehirli bir kapitalist olma yolundadır. Şehirlerin t ke- tim ihtiyaçlarının artması köylüyü pazar ekonomisine (paralı ekonomi) zorlarken, senyörlerin tüccar ve tefecilere borçlanması servet ve kapitalini arttırmaya çalışması, feodal düzen üzerinde önemli te- sirlere ve sarsıntılara meydana getirmiştir.

Üretim ilişkilerindeki değişmeye bağlı olarak, mahsul fazlası mevcut olduktan sonra Şehirler büyümeye başladı. Bu Şehirlerde ma- betlerle h kim sınıfın, arazi sahibi zenginlerin, askerlerin, papaz- ların, tüccarların..., ihtisas sahibi zanaatk rların ik metg hları var- dı. Köylü, fazla mahsulünü mübadele etmek, din  ayinlere iştirak etmek, eğlenmek düşman istilasası halinde ise sığınmak ve himaye ol- mak için Şehre gidiyordu. Bunlar, köyde sıkıntılara maruz kaldıkları ve oradan güce zorlandıkları zaman da Őehir serserilerine iltihak edi-

15) H. Freyer, *İndüstri ağı*, İstanbul 1954, Őh. 6-18.

yorlar, dilenci, hilekâr, hırsız ve serseriler... sürülerle şehre gidiyorlardı. İlk şehirler aynı zamanda istihkâm mevkileri idi. 19. asra kadar bütün şehirler az çok kalelerle çevrilmiş idi ve hayatının büyük kısmı itibarile İstanbul da bir kale şehri olmuştu"¹⁶. Bir bakıma şehirler farklı, gelir sahibi, biyolojik-fizik yapı, iyi-kötü, okur-yazar, cahil..., değişik kültür yapılarına sahip insanların toplandığı ve söz konusu farklılıkların değişik biçimleriyle gözlenip, yorumlanabildiği toplulukları bünyelerinde toplamaktadır. Şehirleşme, kantitatif bir nüfus artışının yanında cemiyet yapısının kalitatif bir değişmeye uğrayarak teşekkül etmektedir ve sosyal farklılaşma artmaktadır. Bu ise kutuplaşmanın gruplaşmanın, mücadelenin tohumlarının yeşermesine ortam hazırlanmasını temin ediyordu. Yani halk şehirleşme ile birlikte, fonksiyonel bir değişmeye maruz kalmakta ve köyün şehirle irtibatı dolayısıyla köylünün de fonksiyonları üzerine tesir etmektedir¹⁷.

Bu durum şehirlerdeki burjuva sınıfların hayat uslubunun ve yaşayış tarzlarının taklit edilmesine hazır bir ortam demektir. Ancak, cemaat hayatından cemiyet hayatına geçişte meydana gelecek intibaksızlık, dayanışma ve bütünleşmeye ait noksanlıkların da belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Kültür ve menfaat yapısındaki değişmeler statik bir kültür düzeninde gevşeme ve bozulmalara sebebiyet verirken, faydacı faaliyetlere yönelme, eski âdet ve an'ane çemberinin kırılarak yeni ve değişme hızı artan yapılara geçme, yeni şahsiyet tiplerinin belirmesine yol açmaktadır. Böylece taklitin gereği olan maddî ve manevî unsurlara sahiplik duygusu yeni bir şeyler arayış psikolojisini harekete geçirmiş olmaktadır. An'anevi kültürel davranış ve menfaatten doğan kaynaşmış kütlelerin yerini mukaveleye dayanan organik dayanışmanın zayıfladığı yeni davranış biçimlerinin doğduğu kütleler almaktadır¹⁸. Artık belirgin bir emek pazarı vardır. Senyöre bağlılıktan kurtulup bedeni ve emeğiyle hürriyetine kavuşabilen ve şehirlerde yer alabilen yeni insan, bulunduğu sosyal tabakadan bir başka tabakaya geçebilmenin gerektirdiği ve ona uygun davranış ve gelir elde etme ortamı içine girerek kâr ve kazancını arttırarak yaşamasını devam

16) C.C. Zimmerman, Yeni Sosyoloji Dersleri (Çeviren : Amiran Kurtkan), İstanbul 1964, sh. 320.

17) E. Merrill, Society and Culture, New Jersey 1961, sh. 438.

18) A. Kurtkan, Köy Sosyolojisi, İstanbul 1969, sh. 193-195.

ettirmeye gayret edecektir. Elbette bu yargıyı bütün kütle için ileri sürmek mümkün değildir. Her şeye rağmen bu geçişin zamanımıza göre, durgun akan su misali oldukça yavaş seyrettiğini söylemeliyiz. Çünkü hızlı bir teknolojik değişme olmadıkça mânevî kültür unsurlarının (örfler ve halk âdetleri gibi) yavaş değişmesi normal kabul edilmelidir.

Mülkiyet ilişkilerinde ki değişmeler, servetin para olarak birikmeye başlaması köy ve şehirler yapısındaki farklılıkları daha belirgin hale getirmiştir. Yaygın ve tarıma ek bir faaliyet olan zanaatkârlık, tarım sahasından büyük ölçüde koparak asû faaliyet sahası şehirlerde "Lonca Düzeni" içinde teşkilâtlanabilmiştir. Önceleri üretim miktarı ve cinsleri çok sınırlandırılmış olan Loncalar nüfus artması, köylünün üretimden daha fazla pay alabilmesi ve şehirlerin büyümesi sonucu küçük sanat mensupları daha fazla mal üretmeye başladılar. Bu gelişmeler ticaretin kırsal bölgelerinde de artmasını sağladığı gibi, köylünün şehre akınını da hızlandırarak, emek piyasasının bollaşmasına katkıda bulundu.

Feodal beylerin ve kilisenin eski kudretlerinin zayıflaması, ticarî ve hukukî güvencelerin olmaması veya fevkalâde zayıf bulunması, üretici ve ticaret erbabının krallığı olanca güçleri ile desteklemesine (gerektiğinde feodal bey ve kiliseye karşı) yol açtı. Krallıklar da kendilerine paralı asker ve para sağlayan burjuvaziyi himaye ederek, burjuvazinin gelişmesini sağladı. Kralların güçlenmesi geniş pazar sahalarının doğması ile milleti yaratacak birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiş oldu¹⁹.

Bu gelişmeler devam ederken aynı zamanda (özellikle 17. asrın ilk yarısında) bilhassa Galile ve Descartes'in yaşadığı zamanlarda aristokratlar (eski toprak sahipleri) İtalya ve Fransa'da servet ve nüfuz kazandılar. Kralların servet ve nüfuzlarını da bu dönemde iyice arttırdıkları, İktisadî hayata nizamlar koyma ve sanayi işletmeleri kurmaları, mevcutlara iştirak etmeleri, vergilerin halk üzerinde ağırlaştırılması, saray (kilise ve aristokratların haracama ve gelirlerinin artması önemli bir değişme dönemi olmuştur. Sınıflar arasındaki farklılıklar gittikçe büyümeye ve şiddetini arttırmaya devam etmiş, Hristiyan Dininde ve mezheplerde, insanî değerler sisteminde önem-

19) B. Oran, a.g.e., sh. 28-29.

li değişmelere sebep olmuştur. François de Sales gibi kimselerin taze bir hristiyan kültürü yaratarak kadmları da kabul eden tarikatleri kurmaları, dil, sınıf, cinsiyet farkları gözetmeme, dünya hayatında mevcut sefaletten doğan çileleri gidermeye çalışmaları ve çilenin tanrı adına ruhta yaşatılması... şeklindeki telkin ve yazıları²⁰ önemli tesirler meydana getirerek, mevcut ekonomik ve kültürel yapıda büyük değişikliklere rol açmıştır.

Sermaye birikimi, ticaretin yaygınlaşması bir yandan kapitalist ilişkileri geliştirirken öbür yandan servetin belli ellerde toplanmasına ve teknolojinin daha hızlı gelişmesine imkân hazırlamıştır. Özellikle üretim araçlarının ve deniz ulaştırma ve taşıma araçlarının hızlı geliştirilmesi ülkeler arası, hatta deniz aşırı ticaretin gelişmesine, yeni ticari yolların ve kıtaların keşfine sebep olmuştur. Ticaretteki gelişmeler ve kıtaların keşfi oralarda yeni istihdam imkânları yarattığı gibi, göçleri ve yeni bakir topraklara yerleşme arzularını tahrik etmiştir. Aynı zamanda, şehirlerde kurulan manüfaktür (insan emeğinin hakim olduğu küçük endüstri işletmeleri) biçimindeki işletmeler, tarıma dayalı ham madde ve yarı mamül talebinin artması neticesini doğururken iyice bozulan feodal düzeni daha hızlı bir çöküşe götürmüştür. Diğer taraftan yeni iş sahaları ve iş güçlerinin doğuşuna yol açılmış ve sosyal mobilitenin hızlanması dönemi başlamıştır.

---

20) John U. Nef, Sanayileşmenin Kültür Temelleri (Çeviren: Erol Güngör), İstanbul 1970, sh. 63, 64, 124.